

Delovni naslov doktorske disertacije

Skupnostno upravljanje in spreminjanje rabe tal na planinah v Kamniško-Savinjskih Alpah

Predlagana mentorica: dr. Mateja Šmid Hribar, predlagani somentor: dr. Miha Kozorog

1. Koncept naloge

Raznoliki pašniški sistemi so razširjeni po vsem svetu, kjer pogosto obstajajo v zahtevnih klimatskih, prostorskih, gospodarskih in socialnih pogojih in so prilagojeni na specifičnost okolja ter lokalnih kontekstov (Davies et al. 2014). Visokogorsko pašništvo neposredno oblikuje alpske planine, območja, ki jih opredeljujejo biološki, okoljski in antropogeni dejavniki ter sezonskost, ki bistveno določa premikanje živine, glede na razpoložljivost krme (Bindi 2022). Sezonsko gibanje živali in ljudi med kmetijami v dolinah in planinami izpopolnjuje kmetovanje, saj omogoča shranjevanje krme za zimske mesece, ko paša na travnikih ni možna. V območju Alp so planine pogosto na območjih s slabšimi možnostmi za kmetovanje in pridelavo, kar je posledica visoke nadmorske višine, strmih pobočij ali drugih okoljskih dejavnikov (glej Hrvatin in Perko 2008). Pašništvo je praksa, ki povezuje doline z visokogorjem in prispeva k ohranjanju kulturnih pokrajin in ima poleg tega globoke zgodovinske korenine, kar v Kamniško-Savinjskih Alpah dokazujejo številne arheološke najdbe, (Bindi 2022; Petek 2005; Cevc 1984).

Alpske planine niso statične in homogene, temveč kompleksni, prilagodljivi prostori, v katerih se prepletajo interesi lokalnih skupnosti, naravovarstvenih politik, gospodarstva ter vrednot širše javnosti. Zaradi različnih družbenih, političnih in gospodarskih sprememb je celotne Alpe zaznamovalo opuščanje planin in dejavnosti, ki jih oblikujejo (Bätzing 2003; Viazzo 2014; za Slovenijo glej Ledinek Lozej 2013; Potthoff et al. 2020). Del planin se je ohranil, hkrati pa te postajajo predmet novih diskurzov in pobud. Sodobne pobude in izzivi, ki vplivajo nanje obsegajo okoljske težnje, kot so ponovna vzpostavitev »divjine« (ang. *rewilding*) ali naravovarstvena prizadevanja, družbene in kulture vidike, kot so spreminjajoče se vrednote povezane s podeželjem oziroma visokogorjem kot tudi upravljaljske in politične izzive, ki vključujejo upravljanje skupnih virov in zemljišč ali spreminjajoče se zakonodajne okvire.

Planine so območja, ki imajo pogosto kompleksne lastniške strukture oziroma strukture upravljanja saj so zemljišča lahko v skupni lasti agrarnih skupnosti, zasebnih lastnikov ali občin, obenem pa so nanje vezani različni režimi rabe, od tradicionalnega pašništva do turistične dejavnosti in naravovarstvenih omejitev. Čeprav so se družbeno-gospodarske razmere v zadnjih desetletjih močno spremenile, se je ponekod skupnostno upravljanje ohranilo in še naprej vpliva na prostorsko rabo ter na družbeno življenje. Zanimanje za planine izhaja iz teze, da upravljanje na ravni skupnosti močno zaznamuje te visokogorske sisteme (glej Torre et al. 2022). V doktorski disertaciji želimo raziskati, kako lahko strategije upravljanja, ki temeljijo na skupnostih, povečajo odpornost in dolgoročno trajnost alpskih planin ter služijo kot model za druga podobna območja v Alpah. Osrednji namen raziskave je razumeti na kakšen način sodobni procesi ohranjanja narave, sodobna kmetijska in prostorska politika in predstave širše javnosti preoblikujejo upravljanje zemljišč in skupnostne pašniške prakse na alpskih planinah v Sloveniji. Ob tem bomo analizirali vpliv lastniških razmer in varstvenih režimov, zmožnost prilagajanja lokalnih skupnosti na globalne in regionalne spremembe ter diskurzivne in materialne preobrazbe planin. Širše gledano bo raziskava osredotočena na vprašanje, kako se bodo gorske pokrajine razvijale pod vse večjimi okoljskimi in družbenimi pritiski, ter na alternativne strategije rabe, ki bi lahko prispevale k njihovi večji trajnosti.

Če so bile planine v slovenskem prostoru, zlasti s strani geografov v 20. stoletju, precej raziskane (Petek 2005; Melik 1950; Vojvoda in Tončič 1975; glej tudi Cevc 1984; 1972; 1992), lahko danes na tem področju opazimo pomanjkanje raziskav, ki bi zajele kompleksnost sodobnega upravljanja. Poleg tega znotraj gorske geografije pogosto primanjkuje kritičnega razmisleka o večplastni dinamiki moči, ki vpliva na gorsko okolje, ter o političnih razsežnostih upravljanja v gorskem okolju in z njim (Zinzani 2023). Za nas bo ključno razumevanje planin kot družbeno-ekoloških sistemov, kjer sta skupnost in zemljišče neločljivo povezana (Bogataj 2021). Iz tega izhaja, da bo pomemben del raziskave namenjen preučevanju sprememb v rabi tal, saj se prav v tej rabi (skupnostno) upravljanje materializira in postane vidno.

Raziskovalna vprašanja in hipoteze

Z obravnavo treh raziskovalnih vprašanj bomo raziskali na kakšen način naravovarstveni pristopi, sodobna kmetijska in prostorska politika in širše družbene predstave preoblikujejo upravljanje zemljišč in skupnostne pašniške prakse na slovenskih visokogorskih pašnikih.

a. Kako se v sodobnih diskurzih in praksah kaže preobrazba planin od proizvodnih prostorov k prostorom potrošnje, turizma in simbolnega pomena – in kakšno vlogo ima pri tem skupnostno upravljanje?

Osredotočamo se na diskurz ter na vrednote, kot tudi na simbolne in diskurzivne spremembe, ki oblikujejo alpske planine. Raziskali bomo vpliv različnih moralnih vrednotenj visokogorske pokrajine ter povezanih konceptov, kot so narava, divjina ali kulturna dediščina, ki usmerjajo dojemanje in upravljanje planin. Izhajamo iz predpostavke, da se v gorskih območjih odvija prehod od tradicionalnih proizvodnih praks – kot so kmetijstvo, pašništvo, lokalne obrti in proizvodnja – k oblikam, ki so vse bolj usmerjene v potrošnjo, osredotočene na estetiko, turizem in rekreacijo. To preobrazbo spodbujajo zunanji vrednotni sistemi in jih podpira širša javnost, pogosto pa prihaja v nasprotje z interesi lokalnih skupnosti (Perlik 2020). Predpostavljamo, da lahko to pripelje do konflikta vrednot med lokalnimi skupnostmi, ki jih je tradicionalno zaznamovalo skupnostno upravljanje, ter med širšimi družbenimi predstavami, ki dojemajo planine kot estetsko pokrajino, (naravno) dediščino ali prostor rekreacije.

b. Kje se pojavljajo konflikti in sinergije med različnimi deležniki in načini upravljanja?

Z obravnavo alpskih planin kot območij trenj in sodelovanja želimo osvetliti zapletenost upravljanja v pokrajinah z več, včasih nasprotujočimi si, a tudi dopolnjujočimi se interesi. Zanimalo nas bo, kakšni sistemi upravljanja, varstveni režimi ter lastniške razmere so prisotni na obravnavanih planinah in kako se odražajo v prostorski rabi. Znotraj tega bomo raziskali različne interese deležnikov, konflikte, ter tudi oblike sinergij, ki lahko vodijo k inovativnim praksam ohranjanja in upravljanja alpskih planin.

c. Kako sodobne pobude in izzivi, ki nakazujejo preobrazbo podeželskega prostora, vplivajo na skupnostno upravljanje in rabo tal na alpskih planinah?

To vprašanje se nanaša predvsem na prakse ter na otipljive spremembe v pokrajini. Izhajamo iz predpostavke, da se širši diskurzi in politike na alpskih planinah najjasneje odražajo prav v spremembah rabe tal, bodisi skozi opuščanje pašništva, zaraščanje, intenzifikacijo ali v prostorskih konfliktih. Zanima nas, kako se ti diskurzi materializirajo v prostoru, denimo prek zakonodaje, subvencij ali prostorske rabe ter kako skupnosti odgovarjajo na to preobrazbo. Razne spremembe vplivajo tudi na avtoriteto in avtonomnost lokalnih sistemov skupnostnega upravljanja (Davies et al.

2014). Raba tal je tako odraz učinkov sodobnih pobud in izzivov in lahko hkrati razkriva odpornost ali ranljivost skupnostnih praks.

2. Metodologija

Raziskava temelji na kombiniranem metodološkem pristopu, ki povezuje kvalitativne in kvantitativne metode, kar bo omogočilo razumevanje kompleksnih družbeno-okoljskih procesov na obravnavanih planinah. Etnografski pristop omogoča vpogled v izkušnje, znanja in perspektive lokalnih deležnikov, geografski pristop prispeva k razumevanju spreminjanja rabe tal, hkrati pa omogoča prostorsko analizo in vizualizacijo družbeno-okoljskih sprememb, kvantitativni podatki pa pomagajo utemeljiti širše trende in spremembe na sistemski ravni.

Z uporabo raziskovalnih metod, ki temeljijo na sodelovanju s skupnostjo, želimo v raziskavo vključiti čim več deležnikov: tako lokalne pastirje, kmete, občinske načrtovalce, kot tudi razne strokovnjake: gozdarje ali naravovarstvenike. Znanje o pokrajinah je namreč raznoliko in kompleksno, saj vključuje tako poglede tistih, ki pokrajino vrednotijo na podlagi osebnih izkušenj, kot tudi strokovnjake iz različnih področij, zato je za celostno razumevanje posameznih pokrajin potrebno dajanje glasu različnim deležnikom (Löfgren 2020). Ključno bo terensko delo, ki bo vključevalo opazovanje z udeležbo, polstrukturirane intervjuje z deležniki, kot tudi kartiranje.

Ob tem bomo izvedli tudi analizo politik in ukrepov, ki vplivajo na upravljanje gorskega prostora od lokalne do EU ravni (npr. kmetijske subvencije, varstveni režimi, trajnostne strategije). Pomemben del raziskave bo pregled in analiza rabe tal, ki bo temeljila na kartografskih virih, podatkih o spremembah rabe prostora (npr. Raba kmetijskih in gozdnih zemljišč), ter, kjer bo mogoče, tudi na primerjavi zgodovinskih in sodobnih virov.

Za raziskavo smo izbrali dve območji planinskih pašnikov v Kamniško-Savinjskih Alpah, ki smo jih prepoznali kot reprezentativni za pregled sodobnih pritiskov in izzivov, ki prihajajo v stik s tradicionalnim, na skupnosti temelječim načinom upravljanja in sicer planine na Menini planini ter na Krvavcu, v Kamniško-Savinjskih Alpah.

3. Izvedbeni načrt

- Priprava terena, študij literature in virov: 2025
- Terensko delo: 2025, 2026, dodatno 2027
- Analiza in rezultati: 2027
- Pisanje naloge: 2027
- Zagovor doktorske disertacije: 2028

4. Predvidena literatura:

Bätzing, W. (2003). *Die Alpen. Geschichte und Zukunft einer europäischen Kulturlandschaft*. C.H. Beck.

Bindi, L. (ur.) (2022). *Grazing communities: Pastoralism on the Move and Biocultural Heritage Frictions*. Berghahn.

Bogataj, N. (ur.) (2021). *Slovenske srenje kot izročilo in priložnost*. Ministrstvo za kmetijstvo gozdarstvo in prehrano.

Cevc, T. (1972). *Velika planina: življenje, delo in izročilo pastirjev*. Državna založba Slovenije.

- Cevc, T. (1984). *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem: kulturnozgodovinski in etnološki oris*. Državna založba Slovenije.
- Cevc, T. (1992). *Bohinj in njegove planine: srečanja s planšarsko kulturo*. Didakta.
- Davies, J. M., Herrera Molina, P. M., & Manzano Baena, P. (ur.). (2014). *The governance of rangelands: Collective action for sustainable pastoralism*. Routledge.
- Debarbieux, B. & G. Rudaz (2015). *The Mountain. A Political History from the Enlightenment to the Present*. The University of Chicago Press.
- Haller T., K. Liechti, M. Stuber, F. Viallon, R. Wunderli (ur.) (2021). *Balancing the Commons in Switzerland. Institutional Transformations and Sustainable Innovations*. Routledge.
- Hrvatín, M., & Perko, D. (2008). Landscape characteristics of common land in Slovenia. *Acta Geographica Slovenica*, 48(1), 9–20.
- Ledinek Lozej, Š. (2013). Paša in predelava mleka v planinah Triglavskega narodnega parka: kulturna dediščina in aktualna vprašanja. *Traditiones*, 42(2), 49-68.
- Ledinek Lozej, Š. (2016). Dairying in the mountain pastures in the Julian Alps: heritages, utopias and realities. *Studia ethnologica Croatica* 28, 91-111.
- Löfgren, S. (2020). Knowing the Landscape: A Theoretical Discussion on the Challenges in Forming Knowledge about Landscapes. *Landscape Research*, 45(8), 921–33.
- Mathieu, J. (2011). *History Of The Alps, 1500 - 1900: Environment, Development, And Society*. West Virginia University Press.
- Melik, A. (1950). *Planine v Julijskih Alpah*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Olwig, K. R. (1996). Recovering the Substantive Nature of Landscape. *Annals of the Association of American Geographers*, 86(4), 630–653.
- Olwig, K. R. & Werner K. (ur.) (2018). Pastoral landscapes caught between abandonment, rewilding and agro-environmental management. Is there an alternative future? [Posebna številka]. *Landscape Journal*, 43(8).
- Perlik, M. (2020). *The Spatial and Economic Transformation of Mountain Regions. Landscapes as Commodities*. Routledge.
- Petek, F. (2005). *Spremembe rabe tal v slovenskem alpskem svetu*. Založba ZRC.
- Pothoff, K., Smrekar, A., Šmid Hribar, M., & Urbanc, M. (2020). Pretekli in predviden razvoj planinskega pašništva in turizma: vpogledi v norveške in slovenske razmere. *Geografski vestnik*, 92(1), 81-111.
- Robbins, P. (2019 (2011)). *Political Ecology: A Critical Introduction*. Wiley Blackwell.
- Torre, C. D., Stemberger, S., Bottura, J., Corrent, M., Zanoni, S., Fusari, D., & Gatto, P. (2022). Revitalizing Collective Resources in Mountain Areas Through Community Engagement and Knowledge Cocreation. *Mountain Research and Development*, 42(4), D1–D13.
- Viazzo, P. P. (2014 (1989)). *Alpske skupnosti. okolje, prebivalstvo in družbena struktura*. Studia humanitatis.

Vojvoda, M. in Tončič, L. (1975). *Preobrazba gorskega sezonsko pastirsko poseljenega področja Slovenije*. Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani.

Zinzani, A. (2023). The contested environmental futures of the Dolomites: A political ecology of mountains. *Geographica Helvetica*, 78(2), 295–307.